

מאי הנוכה?

מאי 'מאי הנוכה' ?

הגמרא במסכת שבת מביאה ברייתא המלמדת על מה נתקן חג החנוכה (שבת כא ע"ב):

מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה תמניא אינון [=ימי חנוכה - שמונה הם]... כשנכנסו יוונים להיכל - טמאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאוּם ימים טובים בהלל והודאה.

והקורא עומד ותמה על השאלה "מאי חנוכה?" - 'מהו חנוכה'. וכי לא שמע המקשן על חג זה?! ועוד נתמה על התשובה, שלא מצא התרצן לספר אלא על נס פך השמן בלבד, ולא על התשועות והמלחמות, ואף לא הזכיר את חזרת מלכות ישראל למקומה "יתר על מאתים שנה" (ראו רמב"ם, הל' חנוכה ג, א).

היו בין החוקרים, שהסיקו משאלת הגמרא שחג החנוכה לא נהג בארץ ישראל בתקופה הקדומה, בשל התנגדותם של חכמי הפרושים לתוצאות מעשי החשמונאים בדורות המאוחרים. דעה זו כבר נדחתה בשתי ידיים על ידי חוקרים גדולים וטובים, והתייחסותם החיובית של חכמי ישראל בכל הדורות למלחמת החשמונאים ולנס הניצחון הוכחה בטוב טעם ובראיות רבות¹.

חוקרים אחרים הסבירו שחכמים התנגדו להדגשת גבורתם של החשמונאים, וכאילו חששו מתיקון חג על ניצחון פיזי במלחמה. אולם למעשה, חז"ל בכל מדרשיהם צעדו בעקבות הנביאים ונאבקו בפולחן גבורת בני האדם באמצעות הדגשת גילויי השכינה במלחמות ישראל. בשום פנים ואופן לא ניסו חכמינו לקבור את ההיסטוריה ולטשטשה, או לוותר על משמעות הופעת דבר ה' בהיסטוריה, גם במלחמות ובגבורות.

שבה אפוא שאלתנו למקומה: מה פשר השאלה "מאי חנוכה", שכתובה לה מביאה הברייתא את סיפור נס פך השמן?

1 ראו: גדליהו אלון, "ההשכיחה האומה וחכמיה את החשמונאים?", בתוך: מחקרים בתולדות ישראל, תל-אביב תשכ"ז.

מדוע שמונה ימים?

תשובה אחת לשאלתנו הביא גדליהו אלון², שעמד על ייחודו של חג החנוכה על פני הימים הטובים האחרים המוזכרים במגילת תענית. ימים רבים המוזכרים במגילת תענית נקבעו לזכר נצחונות בית חשמונאי, אך בכל המקרים נקבע יום אחד בלבד לזכר הניצחון. שונה הוא חג החנוכה בכך שרק בו נקבעו שמונה ימים לזכר הניצחון. על כן שאלה הגמרא "מאי חנוכה" - קרי, מה פשר אורכו המיוחד של חג זה - וביארה זאת בהזכרת שמונת ימי נס פך השמן.

הגמרא שאלה מה פשר אורכו המיוחד של חנוכה, וביארה זאת בהזכרת שמונת ימי נס פך השמן

הסבר זה נאה, אך יש להעיר שבמקורות קדומים מצאנו הסברים אחרים לכך שחג החנוכה נקבע כחג בן שמונה ימים תמימים: א. במגילת תענית מובא שאורכו של החג מציין את ההתעסקות בת שמונת הימים בטהרת המקדש. יש בכך כדי להזכיר לנו את המתואר בספר דברי הימים (ב' כט, יז) על טהרת המקדש בימי חזקיהו:

וַיַּחֲלוּ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לְקֹדֶשׁ, וּבַיּוֹם שְׁמוֹנֶה לַחֹדֶשׁ בָּאוּ לְאוֹלָם ה', וַיִּקְדְּשׁוּ אֶת בֵּית ה' לַיָּמִים שְׁמוֹנֶה, וּבַיּוֹם שִׁשָּׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן כָּלוּ.

אף באותה תקופה, בימי אחז, כמו בימי היוונים, נבנה מזבח אשורי במקום המזבח שבמקדש, וגם אז חדלו להקטיר קטורת וכיבו את הנרות. באותה עת, טיהרו את חצר המקדש משך שמונה ימים, את האולם ואת ההיכל טיהרו משך שמונה ימים נוספים, ולבסוף חגגו במשך שמונה ימים את טיהור המקדש³. הסבר נוסף לאורכו החריג של חג החנוכה הוא זכר לשמונת הימים שבהם חגג שלמה את חנוכת בית המקדש הראשון (מל"א ח, סה-סו):

וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה בְּעֵת הַהִיא אֶת הַחֹג וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ, קָהָל גָּדוֹל מְלֻבָּא חֲמַת עַד נַחַל מִצְרַיִם לְפָנָי ה' אֶל־לֵהֲנוּ, שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת יָמִים - אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם. בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי שִׁלַּח אֶת הָעַם וַיְבָרְכוּ אֶת הַמֶּלֶךְ וַיֵּלְכוּ לְאַהֲלֵיהֶם שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְדָוִד עַבְדּוֹ וּלְיִשְׂרָאֵל עִמּוֹ.

אחרי חג הסוכות הוסיפו שמונה ימים (כולל היום השמיני) לחנוכת המקדש.

2 במאמרו, לעיל הע' 1.

3 בתקופת חזקיהו, היו אלו שמונת ימי חג הפסח וחג המצות שבהם חגגו את טיהור המקדש. בתקופת החשמונאים, כפי שמובא בספר מקבים, היו אלו שמונת ימי חג הסוכות.

ועוד הסבר, המובא אף הוא בספר מקבים (ב' י), מקשר בין ימי החנוכה לבין חג הסוכות, וקובע ששמונת ימי החנוכה עומדים כנגד שמונת ימי חג הסוכות, שלא יכולים היו לחוג כהלכתו בעת שלטון המתיוונים.
ואם כן, חזרה שאלה למקומה: מדוע ראתה הגמרא להדגיש לקורא דווקא את נס פך השמן?⁴

מדוע ניתקנה הדלקת נרות החנוכה?

מאבי מורי ז"ל שמעתי ששאלת הגמרא ותשובתה קשורות לדיון ההלכתי הנרקם שם בסוגיה, על אודות דיני פתילות ושמינים. מאחר שהזכירה הגמרא שכל השמינים כשרים לנר חנוכה, נשאלה השאלה: מה טיבה של מצַת הדלקת הנרות בחנוכה? ותשובתה של שאלה זו בצדה: נס פך השמן. ואכן, בשאלות דרב אחאי גאון (בראשית ס' נו, ב) מצאנו גרסה שבה נאמר "מאי נר חנוכה", ולא "מאי חנוכה", והשאלה היא על הדלקת הנרות בלבד.

כל ההסברים שבספרי המקבים ושבספרים שאחריהם מבארים את טיבם של ההלל וההודאה, וכן את אורכו החריג של החג. אין במקורות אלו ביאור מניח את הדעת לשאלה מדוע נקבעה מצַת החג דווקא במנורה, שהרי עיקרו של החג על פי ספרי המקבים היה דווקא חנוכת המזבח! בעת

הדיון על הפתילות והשמינים, מגלה הגמרא את המסורת על נס פך השמן ומביאה אותו כנימוק לחובת הדלקת הנרות.

מצאנו הסברים נוספים למצַת ההדלקה. ה"שפת אמת" (חנוכה תרמ"ד) סבור שחג החנוכה ממשיך את הארתו של חג הסוכות, ואסיף השמן המתבטא בהדלקת הנרות הוא המשך של אסיף הגורן והיקב שבחג הסוכות. כשם שבשמחת בית

מאחר שהזכירה הגמרא שכל השמינים כשרים לנר חנוכה, נשאלה השאלה: מה טיבה של מצַת הדלקת הנרות בחנוכה?

השואבה שבסוכות היו חסידים ואנשי מעשה מרקדים עם אבוקות אור בידיהם (סוכה פ"ה מ"ב), ורבן שמעון בן גמליאל הגדיל לעשות והיה "מרקד בשמונה אבוקות של אור" (תוספתא סוכה ד, ד), כך ניתקנה בימי החנוכה הדלקת נרות בת שמונה ימים. וכשם

4 הסבר אחר, שהארכנו בו בפרקים אחרים בספר זה, הוא הסברו של הרב יואל בן-נון. לדבריו, שאלת הגמרא היא מדוע להמשיך לחגוג את חג החנוכה לאחר החורבן ולאחר שקהה טעמם של נצחון החשמונאים ושל מלחמת החירות. תשובתו היא שחז"ל השיבו לחג החנוכה את צביונו העתיק - חג חקלאי, הקשור למסיק הזיתים בסוף חודש מרחשוון ולדריכת השמן בחודש כסלו, ולהבאתם לבית המקדש לצורך הביכורים. עיקרו של החג, לשיטה זו, הוא במיזוג שבין שמחת השגרה החקלאית לבין שמחת נס הניצחון ההיסטורי החד-פעמי, ושתייהן כאחת באו לידי ביטוי בנס פך השמן.

ששמחת בית השואבה נועדה, קרוב לוודאי, להזכיר את שמחת חנוכת המקדש בת שמונת הימים בחג הסוכות, כך נועדה הדלקת הנרות בחג החנוכה להזכיר את חנוכת המקדש בת שמונת הימים בימי בית חשמונאי.

גם רבי צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק, חנוכה; רסיסי לילה) מרחיב לבאר את הקשר שבין השמן לבין החכמה והתורה, ושבין הנר לנשמת האדם. לדעתו אור הנרות הוא ביטוי לנצחון דרך התורה של החשמונאים על דרך החושך של המתיוונים. וכן דרשו חז"ל על הפסוק "וְהָאֶרֶץ הֵיטָה תְהוֹ וְבָהוּ וְחָשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם" (בראשית א, ב) - "וְחָשֶׁךְ" זו מלכות יוון, שהחשיכה עיני ישראל בגזרותיה (בראשית רבה ב, ד).

אלו הסברים חדשים, ואין בהם אלא כדי להצטרף לנימוק המרכזי להדלקת הנרות בחג החנוכה - נס פך השמן. נראה אפוא ששאלת הגמרא מכוונת למצות הדלקת הנרות, ואף תשובתה לא נועדה לבאר את פשרו של חג החנוכה, אלא רק את טעמה של מצות ההדלקה.

רמזים לנס פך השמן

אם נחה דעתנו בכך שהברייתא המובאת במסכת שבת אינה מזכירה את נס הניצחון במלחמה, נשאל עתה שאלה נוספת: מדוע לא נזכר נס פך השמן במקורות קדומים אחרים, זולת הגמרא במסכת שבת?

אפשר שנס השמן בטל בחשיבותו כלפי נס הניצחון וחנוכת המקדש, שהרי "עשרה נסים נעשו במקדש בכל יום" (יומא כא ע"א). רק בימי הגלות, כשכהה אורו של נס הניצחון, ורק לאחר החורבן, כשכהה אורה של חנוכת המקדש, עלה משקלו של נס פך השמן.

אולם נראה שאף על פי שאין ראיה לדבר, זכר לדבר, ושלושה רמזים קדומים נמצאו לנס פך השמן.

א. העובדה שמצות היום היא דווקא בהדלקה מלמדת שהישועה הייתה קשורה לנרות, ומכאן הדרך קצרה לנס פך השמן.

ב. בהקדמתו למעשי יהודה המכבי, מאריך ספר מקבים

ב' (פרק ב) בתיאור חשיבותה של **האש הניסית** בחנוכת המקדש. הוא מספר שאש זו נטמנה על ידי ירמיהו, עד שגילה אותה נחמיה בדרך נס והצית בה את אש המערכה באמצעות מים, ומשם עובר לתאר את חנוכת בית חשמונאי. אמנם אין המחבר מזכיר דבר מנס פך השמן, אך נראה שמשמעותה של האש הניסית - המתבטאת בנס פך השמן באופן מובהק - עומדת ברקע דבריו.

שלושה רמזים קדומים ישנם לנס פך השמן

ג. הגמרא במסכת שבת (כ"ב ע"ב) מביאה ברייתא המקשה על הצורך בהדלקת הנר:
**וכי לאורה [=של המנורה] הוא צריך?! והלא כל ארבעים שנה שהלכו
בני ישראל במדבר, לא הלכו אלא לאורו?! אלא עדות היא לבאי
עולם שהשכינה שורה בישראל.**

מדוע שואלת הברייתא דווקא על הדלקת הנר? וכי זקוק הקב"ה לקטורת, ללחם
ולקרבנות? אפשר שברייתא זו היא קטע ממשנה עתיקה הדנה בנס החנוכה,
ומקשה לשם מה היה צורך בנס. התירוץ המובא בברייתא הוא: "עדות היא לבאי
עולם שהשכינה שורה בישראל". במשכן שבמדבר ובמקדש שלמה היה ארון
העדות ובו לוחות **העדות**, ושני כרובים שהעידו שהשכינה שורה בישראל. בבית
שני, שלא היו בו לא ארון ולא לוחות ולא כרובים, הייתה המנורה עדות לשכינה.
עדות זו הייתה בנס שנעשה בה - נס פך השמן, עדות לכל באי עולם שהשכינה
שורה בישראל.

